

καρυοθραύστis

Τετραμηνιαία περιοδική έκδοση Λόγου και Τέχνης

ΤΕΥΧΟΣ 2 * ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2019

ΓΙΩΡΓΟΣ ΧΡΟΝΑΣ

ο εκ "Περάματος" νηός αφέτης

ΔΟΚΙΜΙΟ

Γιώργος Αράγης

Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΠΡΟΪΠΟΘΕΤΕΙ ΤΑΛΑΝΤΟ

Η ιστορία της νεοελληνικής κριτικής –και όχι μόνο της νεοελληνικής– μας επιτρέπει να ξεχωρίσουμε μερικά γνωρίσματα αυτής της ειδικότητας. Είναι βέβαια γνωστό πως, γενικότερα, η άσκηση της κριτικής είναι έμφυτο γνώρισμα της ανθρώπινης φύσης. Κριτική κάνουμε κάθε μέρα από το πρωί ως το βράδυ, απέναντι στα πάντα. Η λογοτεχνική κριτική δεν είναι παρά ένα παρακλάδι αυτής της έμφυτης ιδιότητας του ανθρώπου. Έχει όμως απέναντί της ένα ιδιότυπο αντικείμενο: τη λογοτεχνία. Τη λογοτεχνία που καταγίνεται με το βαθύ είναι της ύπαρξής μας.

Θα κοιτάξω να πω εδώ, όσο μπορώ πιο σχηματικά, δηλαδή πιο απλά, αυτά που έχω αποκομίσει στη διάρκεια της σταδιοδρομίας μου ως αναγνώστης, δοκιμιογράφος και κριτικός της λογοτεχνίας. Χωρίς, εννοείται, αξιώσεις

αντικειμενικής εγκυρότητας.

Λοιπόν, καθαυτή η λογοτεχνία παρουσιάζει αινιγματικό χαρακτήρα, διότι καταγίνεται κυρίως με το άλογο σύμπαν της εσωτερικής ζωής μας. Αυτό το σύμπαν, ενώ μας καθορίζει, ενώ μας πάει και μας φέρνει, ενώ ορίζει σε μέγιστο βαθμό το ίδιο το λογικό μας, παραμένει αχαρτογράφητο. Είναι, θα έλεγε κανείς, το μυστηριώδες κατώι της ύπαρξής μας. Η λογοτεχνία μπορεί να θεωρηθεί ένας εμπειρικός, βασισμένος στην ενόραση, ερευνητής αυτής της, πώς να την πω, ψυχικής ενδοχώρας μας. Όχι απλά να την ψηλαφήσει όσο γίνεται, αλλά και να την εκφράσει. Κι επειδή δεν είναι εύκολο, μάλλον είναι αδύνατο, να εκφραστούν αυτούσια τα συνθετικά στοιχεία αυτής της ενδοχώρας, η λογοτεχνία καταφεύγει σε αναλογικές αναπαραστάσεις. Παρουσιάζει δηλαδή μορφές της ζωής σε μεγάλο βαθμό εξωσυμβατικές και τέτοιες που να ανταποκρίνονται στις σκοτεινές δυνάμεις του ανθρώπου. Στην προσπάθεια αυτή προέχει να έχουν τα λογοτεχνικά έργα, τόσο πειστική σχέση ανάμεσα στην αναπαράσταση και στα ένδον κοινά συνθετικά στοιχεία μας, όσο και ανάμεσα στην αναπαράσταση και στην κοινή ατομική και κοινωνική ζωή. Να το πω διαφορετικά. Έχουμε τα κοινά συνθετικά ανθρώπινα στοιχεία του μέσα κόσμου μας. Η λογοτεχνική αναπαράστασή τους πρέπει να μας πείθει, ως αναγνώστες, πως είναι αντίστοιχη με αυτά τα στοιχεία, ότι τα αποδίδει, τα φωτογραφίζει. Ο αναγνώστης έχει τη δυνατότητα να διαπιστώνει αυτή τη φωτογράφιση, επειδή έχει τα ίδια στοιχεία μέσα του. Από το άλλο μέρος, η λογοτεχνική αναπαράσταση πρέπει να μας πείθει, ως αναγνώστες, πως είναι αντίστοιχη με τα κοινά γνωρίσματα της ατομικής και της κοινωνικής ζωής. Αυτές οι δυο αντιστοιχίες είναι τα κρίσιμα σημεία που καθορίζουν την ευστοχία ενός λογοτεχνικού έργου ή, αλλιώς, την αυθεντικότητά του. Αντιστοιχία προς τον έσω κόσμο μας και ταυτόχρονα αντιστοιχία προς τον έξω τον κοινωνικό κόσμο μας. Πάντως, αν πούμε πως ως εδώ πάμε καλά, ότι έτσι συμβαίνει ή κάπως έτσι, τι γίνεται τότε με τους κριτικούς;

Ο κριτικός θα χρειαστεί να κάνει την αντίστροφη διαδρομή από τον εκάστοτε λογοτέχνη ορισμένου έργου. Για να πραγματοποιήσει αυτή την αντίστροφη διαδρομή, έχει ανάγκη να διαθέτει ανάλογα προσόντα. Τούτο σημαίνει ουσιαστικά ότι χρειάζεται να έχει κράση λογοτέχνη ή κράση δυνάμει λογοτέχνη. Να είναι τουλάχιστον δυνάμει λογοτέχνης. Να διαθέτει ενορατικό διεισδυτικό τάλαντο, ώστε να έχει τη δυνατότητα να σταθμίσει τις δύο αντιστοιχίες που είδαμε παραπάνω. Πρέπει να σταθμίσει κατά πόσο η λογοτεχνική αναπαράσταση, που έχει μπροστά του, ανταποκρίνεται στους δύο βασικούς όρους, δηλαδή στις δύο αντιστοιχίες. Καθόλου εύκολη δουλειά, γιατί δεν είναι ζήτημα γνώσεων, αλλά ισχυρής ενόρασης και συγκριτικής αξιολόγησης. Και σ' αυτή τη δουλειά δεν μπορεί να στηριχτεί αλλού παρά μόνο στον εαυτό του. Άρα, θα 'λεγε ίσως κανείς, ένας βοσκός με ισχυρή ενόραση είναι κατάλληλος για κριτικός της λογοτεχνίας, ενώ ένας πολυδιαβασμένος δεν είναι; Όχι, δεν λέω αυτό, ούτε το υπονοώ. Ο κριτικός της λογοτεχνίας ασκείται και φτάνει σε κάποια αυτογνωσία μέσα από τα διαβάσματά του. Σίγουρα πρέπει να ξέρει, όσο η λιγόχρονη ζωή του τού επιτρέπει, τα πάντα. Να ξέρει την παράδοσή του, τι έχει πει μέχρι σήμερα η κριτική της λογοτεχνίας, ώστε να μην παρουσιάζεται ως εφευρέτης της πυρίτιδας ή της δύναμης του ατμού. Να έχει φιλοσοφικές γνώσεις, ιστορικές, κ.λπ. Να ξέρει καλά τις θεωρίες της λογοτεχνίας, για να μπορεί να τις κρίνει κι ας διαισθάνεται πως του είναι άχρηστες. Ωστόσο, παρόλη την πολυμάθειά του, δεν πρέπει να του διαφεύγει πως την ώρα της κριτικής, μπροστά σ' ένα λογοτεχνικό βιβλίο, θα είναι μόνος και αβοήθητος από τις γνώσεις του. Αυτή τη μοναξιά δεν χρειάζεται να του την πει κανένας, τη νιώθει ο ίδιος κάθε φορά που έρχεται η ώρα να κρίνει.

Κάποτε ο κριτικός βλέπει να τον οδηγεί το κριτήριό του έξω από πάγιες πεποιθήσεις του. Στην περίπτωση αυτή πυξίδα του πρέπει να σταθεί το κριτήριό του κι όχι οι σχηματισμένες πεποιθήσεις του. Αυτό μας διδάσκει η

ιστορία της κριτικής. Ο Κ. Παλαμάς πίστευε πως η δημοτική γλώσσα ήταν η γλώσσα της ποίησης¹ και πως η καθιερωμένη στιχουργία ήταν κατάλληλη για κάθε μορφή ποίησης². Μολαταύτα, μίλησε για την αξία του Κάλβου, παρά τις πεποιθήσεις του πάνω στη γλώσσα και στη στιχουργία. Το ίδιο έκανε ο Γ. Ξενόπουλος, όταν έκρινε τη διηγηματογραφία του Δ. Βουτυρά. Ενώ πίστευε πως ένα διήγημα πρέπει να ακολουθεί ορισμένους απαράβατους κανόνες, έβλεπε ότι ο Δ. Βουτυράς δεν τους τηρούσε παντάπασι³. Μολαταύτα, αγνόησε την πίστη του στους διηγηματικούς κανόνες, παραδεχόμενος την αξία του διηγηματογράφου Δ. Βουτυρά⁴. Μπορώ μάλιστα να πω ότι λίγο πολύ κάτι παρόμοιο συμβαίνει, σε μικρότερο βαθμό, με όλους τους γνήσιους κριτικούς. Από την άποψη αυτή η λογοτεχνική κριτική συνιστά πάντοτε μια πρωτόγνωρη διάγνωση. Θα ρωτήσει ίσως κάποιος, πού βασίζεται η πεποίθηση του κριτικού ότι έχει τα φόντα να κρίνει αξιολογικά ένα λογοτεχνικό έργο. Ούτε αυτή την, ας την πούμε, βεβαιότητα, του την χαρίζει κάποια πολυγνωσία ή θεωρητική κατάρτιση είναι ζήτημα εσωτερικού μηνύματος, απλά αισθάνεται ότι μπορεί να το κάνει. Μάλιστα, το αισθάνεται και με κάποια παρορμητική έφεση.

Το επόμενο σκαλί του κριτικού είναι να διατυπώσει αναλυτικά με σαφήνεια ό,τι με την ενόρασή του «εξόρυξε», ό,τι θεώρησε πως το λογοτεχνικό έργο έφερε στην επιφάνεια από τον ένδον κόσμο μας. Κι αυτό το σκαλί είναι δυσκολότατο. Λίγοι άνθρωποι μπορούν να αναλύσουν τα αισθήματά τους. Βέβαια, ένας κριτικός θα ήταν δυνατό να πει λ.χ., επιγραμματικά, αυτό το έργο είναι σπουδαίο και

1. Κωστής Παλαμάς, *Κάλβος ο Ζακύνθιος*, δεύτερος τόμος, Αθήνα: εκδ. Μπίρης, χ.χ., σελ. 35.

2. Κωστής Παλαμάς, ό.π., σελ. 46.

3. Γρηγόριος Ξενόπουλος, «Ο Βουτυράς και το διήγημα», στο Γρηγόριος Ξενόπουλος, *Άπαντα*, ενδέκατος τόμος, Αθήνα: εκδ. Μπίρης, 1972, σελ. 14.

4. Γρηγόριος Ξενόπουλος, ό.π., σελ. 179.

να σωπάσει. Είναι αρκετό; Φυσικά και δεν είναι. Γιατί η δουλειά του είναι να δώσει στον αναγνώστη τα στοιχεία που κάνουν αυτό το έργο σπουδαίο. Το έχω δει στην πράξη πολλές φορές, πολλοί αναγνώστες έχουν γνώμη: αισθάνονται ότι ένα λογοτεχνικό έργο είναι αξιόλογο. Αλλά, όταν τους ζητήσεις να σου πουν τι εννοούν ακριβώς, αδυνατούν να ξεκαθαρίσουν τη γνώμη τους και καταφεύγουν σε γενικό-τητες. Κι αυτό σημαίνει ότι μένουν στα μισά του δρόμου. Η κριτική τελειώνει, όταν διατυπώνονται αναλυτικά τα ευρήματα του κριτικού από την ανάγνωση ενός συγκεκριμένου λογοτεχνικού έργου. Οι γενικότητες δηλώνουν έλλειψη αναλυτικού τάλαντου.

Πάμε παρακάτω. Ο κριτικός, έχοντας προσηλωμένη την προσοχή του στο έργο που κρίνει, έχει τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσει κομμάτια από αυτό το έργο ως επαληθευτικά πειστήρια των λόγων του. Πειστήρια όμως που, αν δεν ανταποκρίνονται απόλυτα στα λεγόμενα του κριτικού, τον βγάζουν ψεύτη. Έχω δει πολλές φορές να παραθέτουν ορισμένοι αποσπάσματα λογοτεχνικών έργων ως πειστήρια, τα οποία κάθε άλλο παρά συμφωνούν με τα λεγόμενα του «κριτικού». Όταν χρησιμοποιεί κανείς τέτοια αποσπάσματα, οφείλει να ξέρει πως εκθέτει τα λεγόμενά του στο γράδο ή στη βαθμολογία αυτών των αποσπασμάτων. Από τ' άλλο μέρος, κριτική χωρίς ενδεικτικά αποσπάσματα, πολύ δύσκολα θα την έλεγα κριτική. Κι είναι αλήθεια πως δεν ξέρω σοβαρή λογοτεχνική κριτική, ελληνική ή ξένη, από την οποία να απουσιάζουν τα αποσπασματικά πειστήρια από τα κρινόμενα έργα. Χωρίς την παρουσία του λογοτεχνικού κειμένου μέσα στην κριτική, αποδεσμεύεται κανείς από το κρινόμενο έργο, αποκτώντας το ελεύθερο να αεροβατεί κατά βούληση.

Ο κριτικός της λογοτεχνίας, είπα νωρίτερα, χρειάζεται να είναι τουλάχιστον δυνάμει λογοτέχνης. «Στα βάθη της κριτικής», έχει πει ο Τ. Άγρας, «προϋπάρχει ένα σχέδιο

θετικής δημιουργίας, μια ροπή κατηγορηματική [...]»⁵. Αν ρίξουμε μια ματιά στην ιστορία της λογοτεχνικής κριτικής μας, παρατηρούμε ότι οι καλύτεροι κριτικοί μας, στην πλειονότητά τους, ήταν λογοτέχνες. Σε τέτοιο ποσοστό που θα 'λεγε κάποιος ότι κυρίως λογοτέχνες στάθηκαν οι κριτικοί μας. Πράγματι, ο Ε. Ροΐδης, ο Κ. Παλαμάς, ο Γ. Ξερόπουλος, ο Μ. Μητσάκης, ο Κ. Χατζόπουλος, ο Τ. Άγρας, ο Γ. Σεφέρης, ο Τ. Σινόπουλος, ο Μ. Αναγνωστάκης, ο Α. Κοτζιάς, ο Ν. Φωκός, ο Β. Λεοντάρης, είχαν στενές σχέσεις με τη λογοτεχνία (ποίηση, πεζογραφία). Τι μένει απόξω από την αρίθμηση αυτή; Μένει ο Ε. Στάης, ο Γ. Καλοσγούρος, ο Γ. Αποστολάκης, ο Τ. Μαλάνος, ο Δ. Νικολαρέιζης, ο Κ. Δημαράς, ο Μ. Ααμπρίδης, η Ν. Αναγνωστάκη, η Μ. Θεοδοσοπούλου. Έχουμε επιπλέον περιπτώσεις, στις οποίες βαραίνει το κριτικό έργο και όχι τόσο το λογοτεχνικό, π.χ.: Σ. Ζαμπέλιος, Ι. Πολυλάς, Ζ. Λορεντζάτος. Αυτό που θέλω να πω, τελικά, είναι ότι, όπως για να είσαι λογοτέχνης χρειάζεται τάλαντο, εξίσου για να είσαι κριτικός χρειάζεται τάλαντο. Τον κριτικό δεν τον κάνουν οι γνώσεις, που είναι οπωσδήποτε απαραίτητες, αλλά πάνω απ' όλα η εγγενής του δωρεά.

5. Τέλλος Άγρας, «Ο όρκος του πεθαμένου», στο Τέλλος Άγρας, *Κριτικά*, τρίτος τόμος, φιλολογική επιμέλεια Κώστας Στεργιόπουλος, Αθήνα: εκδ. Ερμής, 1984, σελ. 290.